

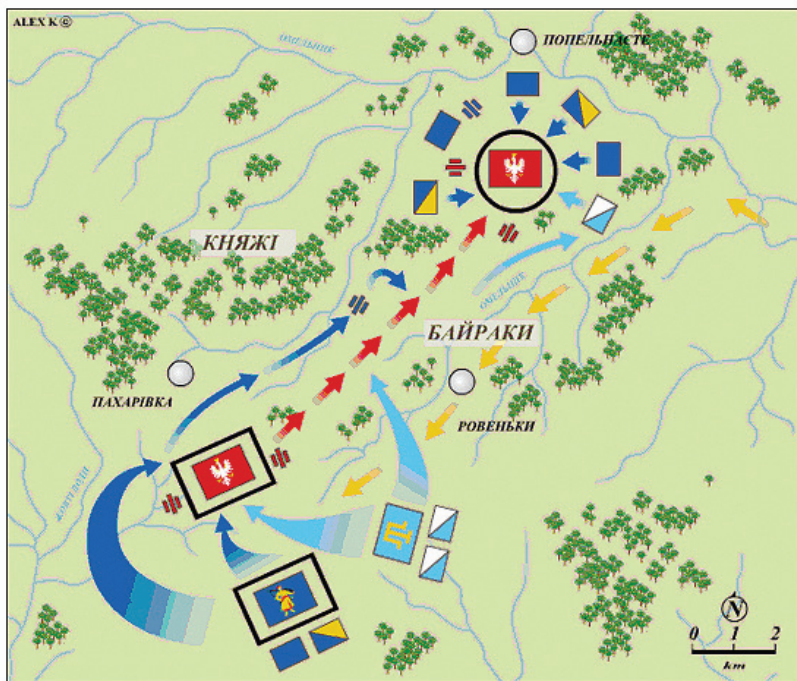
ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Особливе місце в історії України займає період Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. на чолі з видатним державним діячем і полководцем Богданом Хмельницьким. Хоч цей рух і зазнав поразки, проте саме в той період вперше після занепаду Русі відновилася ідея української державності – ідея, яка нині втілена в життя і завжди житиме в народі. Керівник народно-визвольної війни, сотник реєстрового війська Богдан Хмельницький до виступу господарював на своєму хуторі в Суботіві. Але, зазнавши значних безчинств з боку чигиринського підстарости поляка Чаплинського і не знайшовши правосуддя у польських властей, був змушений втекти на Запоріжжя. По дорозі він закликав простий люд до боротьби проти польського насильства і знаходив співчуття та готовність народу до повстання. Гетьман Богдан Хмельницький був видатним полководцем-організатором.

Від самого початку Богдан Хмельницький мав воєнно-стратегічну мету, що включала такі основні напрямки: 1) ліквідувати оперативно-стратегічну перевагу польської армії у кавалерії залученням до складу українського повстанського війська татарської кінноти, уклавши для цього союзницьку угоду з кримським ханом; 2) отримати воєнну допомогу від держав-сусідів, у першу чергу від Туреччини та Кримського Ханства; 3) створити український артилерійський арсенал, систему розвідки; 4) із зібраним військом вийти із Запорозької Січі на Наддніпрянщину та Брацлавщину і при підтримці населення цих районів розгорнути воєнні дії проти польської армії; 5) кінцевий пункт походу – Біла Церква, де, зупинившись, поставити польському урядові вимогу: визнати козацтво провідним станом Речі Посполитої через повернення йому прав і вільностей та

надання привілеїв, збільшення козацького реєстру, а також гарантувати захист православної церкви.

Поповнювалося козацьке військо головним чином повстанцями Київщини й Задніпрянщини (теперішні Полтавщина й Чернігівщина). Перша битва Богдана Хмельницького відбулася на Жовтих Водах (правий берег Дніпра, на Південний Захід від сучасного Кременчука) 29 квітня – 16 травня 1648 р. 6-тисячний передовий загін поляків зустрівся з об'єднаними козацько-татарськими 9-тисячними силами.

	С. ПОТОЦЬКИЙ		Б. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ		ТУГАЙ-БЕЙ
	ПІХОТА		КІННОТА		АРТИЛЕРІЯ
	ТАБІР		ПОВТАСЛІ РЕЄСТРОВЦІ Ф. ДЖАЛАЛІЯ		СУЧАСНІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

Битва під Жовтими Водами

Козаки підійшли під самі польські шанці, підкопалися, по-підвозили гармати, порох, та почали приступ. Але поляки мали сильнішу артилерію й відбили напад запорожців. Тоді розпочалася позиційна боротьба. Повстанці замкнули звідусіль польський табір, почали його обстрілювати та періодично йшли на нього приступом: «день і ніч боротьба з ними була, і по кілька разів на день». 30 квітня 1648 р. штурм польського табору розпочався наступом української піхоти при підтримці татарської кінноти. Питома вага татарської кінноти у штурмі польського табору була мінімальною, але перебування навколо табору її полків, готових до бою, стримувало проведення контратак польської кавалерії проти наступаючої козацької піхоти.

Але поки що козацький штурм не мав успіху. У поляків на вежах було 10 гармат. Хмельницький мав на той час всього 3 гармати-фальконети малого калібру. Бойові дії 30 квітня – 1 травня 1648 р. показали, що такою силою польський табір не здобути. 8-9 травня татарська кіннота залишила Жовті Води і пішла в район зосередження на Інгультці, де хан збирав усі сили для допомоги Богдану Хмельницькому. Польський табір залишався в облозі козаків. Б. Хмельницький знав, що Дніпром проти нього йдуть не самі поляки, а реєстрові козаки, послані ними, тобто такі самі православно-руські люди, як і всі українці, лише зобов'язані службою польському королеві. І запорозький вождь зважився вплинути на їхні почуття, аби відірвати їх від поляків.

Полишивши табір, Б. Хмельницький поспішив до правого берега Дніпра, до урочища Кам'яний Затон, куди ввечері 3 травня підійшли й пристали до берега реєстрові козаки. За допомогою таємних агентів Б. Хмельницький зумів пробудити у реєстрових козаків таку ненависть до поляків, що вони, ледь прийшовши до Кам'яного Затону, повстали проти поневолювачів українського народу, перебили своїх начальників Барабаша, Вадовського, Ілляша та інших, покидавши їхні тіла у Дніпро, і 4 травня об'єдналися з козаками, що стояли в таборі. До Жовтих Вод їх доставили на прохання Б. Хмельницького, кіннями Тугай-бея. Вночі 15 травня польське військо вишикувалося для здійснення маршу до урочища Княжі Байраки в умовах козацького оточення не «табором» з возовою рухомою обороною, а в інший похідно-бойовий порядок – так званого «старого польського шикування». Це шикування мало вигляд

великого, порожнього всередині кінного чотирикутника, готового з кожного боку до негайної кавалерійської атаки. С. Потоцький просунувся на 8-12 км уздовж урочища Княжі Байраки. Тут на світанку була введена у бій Богданом Хмельницьким козацька піхота, яка застосувала проти рухомого польського табору польову артилерію, маневруючи гарматами за допомогою верхових коней. Втрати польського війська від цих атак були настільки великі, що це викликало занепокоєння у татаро-союзників, які були зацікавлені захопити якнайбільшу кількість полонених. Біля завчасно зробленого перекопу шляху польське військо було зупинено козацькою піхотою. Жовтоводську битву у результаті оточення та знищення противника піхотою і артилерією Богдана Хмельницького та кіннотою Тугай-Бея було закінчено у першій половині дня 16 травня 1648 р. у районі, обмеженому селами (назви сучасні) Попельнасте, Громівка, Холодіївка, Григорівка Дніпропетровської області. Командний пункт Богдана Хмельницького на кінцевому етапі битви перебував у Княжих Байраках (біля села Григорівка).

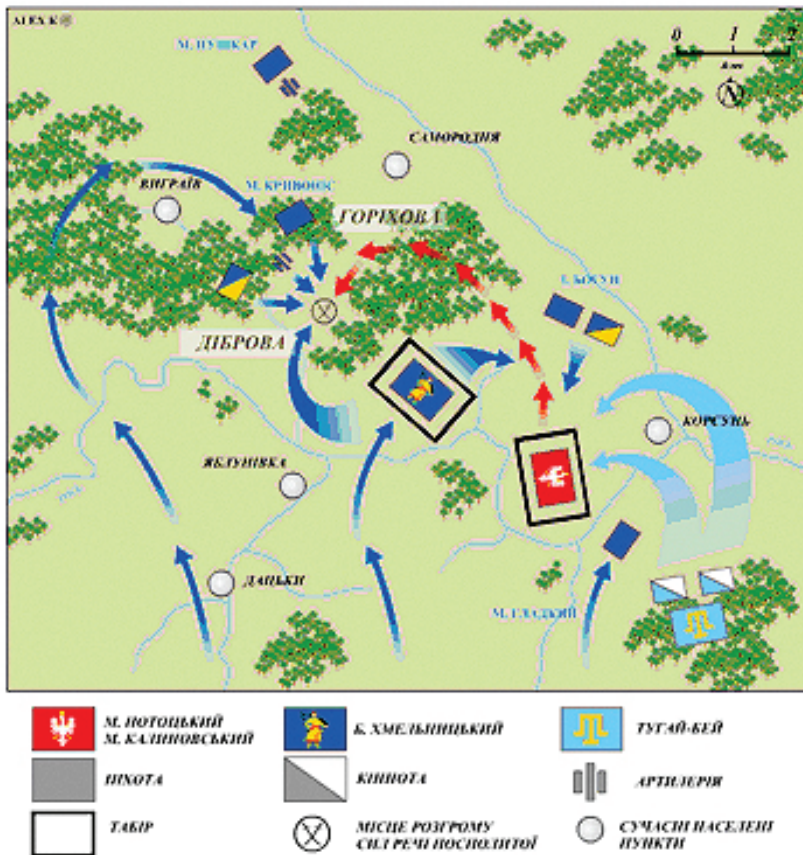
Так завершилася перша переможна битва Визвольної війни, що мала величезне політичне і воєнне значення. Важливим надбанням воєнного мистецтва Богдана Хмельницького у битві на Жовтих Водах є застосування передового загону, сформованого з татарської кінноти, для зупинки ворога і прикриття головних сил козацької армії. Також характерною особливістю битви стало застосування оперативного маневрування (з урахуванням просування військ) з метою створення вигідних умов для розгрому ворога, зокрема розгрому його по частинах, а також тактичного маневрування на полі бою, зокрема, вогнем артилерії. У ході першої битви дуже гостро стало питання забезпечення українського війська артилерією. На цьому ґрунті у гетьмана аж до завершення Жовтоводської битви виник план докорінної реорганізації артилерії. Б.Хмельницьким була створена полкова (легка полкова) артилерія на двоколісній тязі, а також артилерія резерву, тобто артилерія головного командування – гетьмана (важка польова артилерія). До першої він зарахував 15 гармат, а до останньої – 11. Це був початок якісної реорганізації війська Богдана Хмельницького, внаслідок якої артилерія отримала статус окремого роду війська. Питома вага забезпечення української армії артилерією залишалася на той час ще незадовільною – 1,6 гармати на тисячу воїнів. Пізніше

Б.Хмельницький довів цей показник до вимог часу – 4 гармати на одну тисячу воїнів. У його арсеналі стане не менше 120 одиниць полкової артилерії і близько 30 гармат артилерії головного командування. 25-26 травня 1648 р. відбулася битва під Корсунем. Оскільки для повстанців вона здійснювалася з ходу (з маршу), то є всі підстави вважати, що основи її переможних чинників були закладені під час просування козацького війська.

Вранці, маючи звістку про поразку передового загону під Жовтими Водами й переконані підсланим козаком у тому, що повстанці значно переважають їх, командувачі 20-тисячних головних польських сил Калиновський та Потоцький залишили вигідні позиції під Корсунем і, маючи за поводири таємного агента гетьмана, почали відступати, долаючи багато перешкод. 26 травня неподалік від Корсуня відбулася битва між польськими і козацьким військом (козацькі сили зросли до 15 тис. без врахування татарської кінноти). Поляки знову зазнали поразки. Б.Хмельницькому до рук потрапили обидва командувачі польсько-шляхетської армії, 80 великих вельмож, 127 офіцерів, 8520 жовнірів, 41 гармата. За шість днів до битви під Корсунем помирає король Польщі Владислав IV. Річ Посполита раптом втрачає короля, командирів і армію.

Головними, вирішальними чинниками перемоги Б.Хмельницького були: 1) ліквідація польської оперативно-тактичної переваги у кавалерії шляхом включення до козацької армії татарської кінноти; 2) створення оперативно-тактичної переваги української армії над польською у піхоті за рахунок переходу на бік повстанців реєстрових козацьких полків; 3) вдале оперативне маневрування козацької армії шляхом проведення форсованого маршу від Жовтих Вод до Корсуня та оточення польського війська в районі Корсунь-Стеблів-Ситники.

Для здійснення оперативного маневрування головні сили української армії просувалися у смугу шириною до 13 км, що забезпечило одночасність їх виходу у район битви. При цьому Б.Хмельницький використав високу рухомість татарської кінноти для створення самостійного передового загону, який наздогнав і затримав польське військо, а також прикрив вихід в район битви головних сил української армії. Уже перші битви дарували Богданові Хмельницькому на все життя побратимів – талановитих воєначальників Максима Кривоноса, Данила Нечая, Івана Богуну.

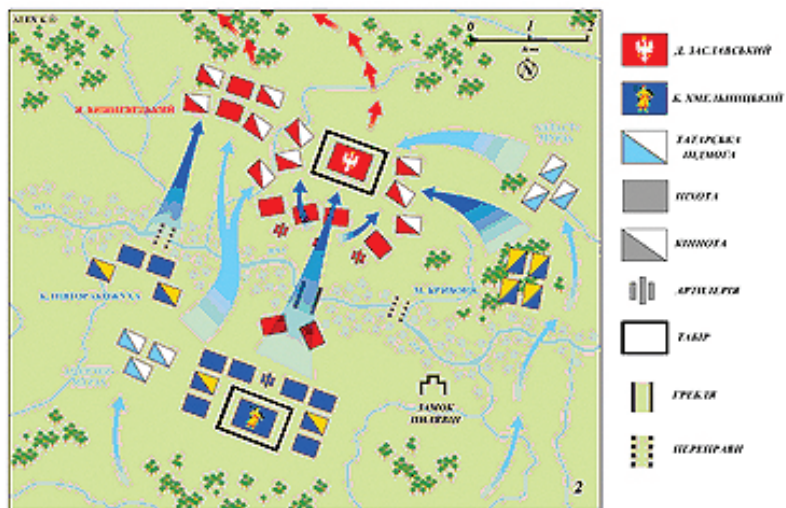
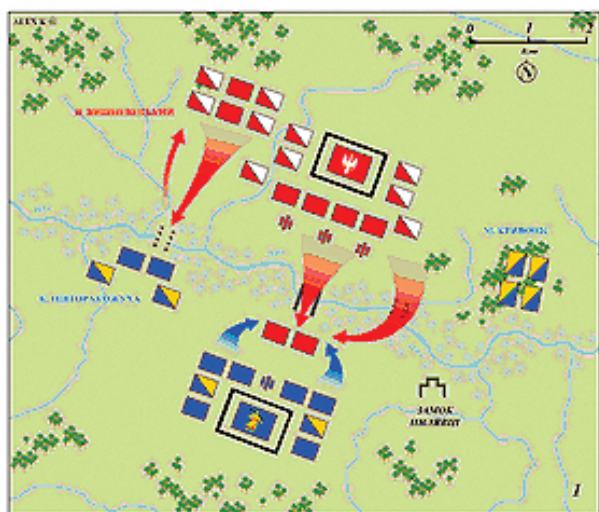

План-схема Корсунської битви

Після Корсунської перемоги Б.Хмельницький отаборився під Білою Церквою. Звідти він звернувся до українського народу з Універсалом, закликаючи його взяти участь у Визвольній війні на добрих конях і зі справною зброєю проти своїх «розорителів, озлобителів і супостатів». Визвольна армія Б.Хмельницького досягла більше 100 тисяч. Повстання переросло у Визвольну війну українського народу проти поневолювачів.

У вересні 1648 р. відбулася битва під Пилявцями. На правому березі р. Ккви (Пилявки) були головні сили української армії,

а на лівому полку М.Кривоноса. Їх об'єднувала вузька гребля, яку зміцнили шанцями та гарматами.

Місце битви під Пилявцями

Зумівши за допомогою розвідки дезінформувати польське командування, гетьман заманив сюди 80-90 тисячне (включаючи озброєних слуг) вороже військо, яке 19 вересня розташувалося табором на пагорбах і заболочених долинах. Реально оцінивши співвідношення сил, він вдався до тактики активної оборони табору з наступною задачею потужного контрудару. Битва розпочалася 21 вересня. Незважаючи на втрату у цей день переправи, Б.Хмельницький, скориставшись підходом 22 вересня близько 5 тис. татар, наступного дня провів добре скоординований широкомасштабний наступ з обох таборів і переміг. Пилявецька перемога ще раз переконливо продемонструвала силу українського війська, полководницький дар Богдана Хмельницького. Тут були показані високі бойові якості української кінноти, яка винесла основний тягар боротьби з поляками, бо допомога татар мала переважно морально-психологічний характер.

Блискучі перемоги повстанців над регулярними військовими формуваннями Речі Посполитої зумовили вихід визвольної боротьби за межі звичайного повстання. За короткий час вона охопила майже всю територію України, під знамена повсталих одностайно стали козаки, селяни, міщани, духовенство та частина шляхти.

Визвольний рух охопив і західноукраїнські землі. Так, ще у 30-ті роки представники Львівщини були учасниками козацько-селянських повстань, які відбувалися на Наддніпрянщині.

На львівських землях антифеодальні виступи ніколи не припинялися, а у часи Визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Б. Хмельницького західноукраїнські землі стають районом значних повстань.

Так, у кінці вересня 1648 року, коли козацько-селянська армія після блискучої Пилявецької перемоги вступила в західноукраїнські землі, вона підійшла до Львова і взяла в облогу шляхетський гарнізон, який засів за мурами передмістя. Львів'яни допомагали Хмельницькому як розвідники. Вони показали козакам, де розташований міський водогін, та допомогли вивести його з ладу, що в значній мірі прискорило припинення опору польського гарнізону.

Жителі львівських передмість і міських сіл увійшли до складу загону полковника Максима Кривоноса і разом з ним брали участь у штурмі й захопленні Високого Замку, який був важ-

ливим пунктом оборони. Хто ним володів, той і панував над передмістям.

Звичайно, уже тоді виникало питання, чому Хмельницький не наказав штурмувати передмістя, а обмежився викупом. На нашу думку, це сталося, по-перше, тому, що після зайняття козаками Високого Замку польський гарнізон не міг чинити опору і склав зброю, і, по-друге, тому, що Хмельницький не хотів піддавати небезпеці штурму українське населення передмістя.

Висвітлюючи це питання, слід згадати про особисті зв'язки Богдана Хмельницького з Галичиною і Львовом. Відомо, що батько Богдана, Михайло Хмельницький, служив у 90-х роках XVI століття у Жовківському замку. Можливо, у Жовкві пройшли дитячі роки Богдана. Встановлено, що навчався гетьман в одній із львівських шкіл, а значить, жив у Львові принаймні 4–5 років. Є також відомості про те, що молодий Богдан брав участь в обороні Жовкви від татар у 20-х роках XVII століття. Отже, зв'язки Хмельницького з Галичиною, і зокрема з Львівщиною, мали свою історію, нараховували напередодні Визвольної війни кілька десятків років.

З-під Львова Б. Хмельницький розіслав свої полки в навколишні міста і села Львівщини. Наприкінці вересня 1655 року його армія підійшла до Львова і взяла місто в облогу. Але ще перед наступом військ Б. Хмельницького польський коронний гетьман С. Потоцький створив укріплений табір польських військ недалеко від Львова, під Городком. Зважаючи на те, що на північному заході від Городка був став, а на півдні міста – болота річки Верещиці, він відвів свої війська від ставу і розмістив на полях села Дроздовичі. Табір мав форму квадрата і був розташований у вигідній місцевості – між болотами на шляху від села Кам'яного Броду до Городка. На єдиному шляху до польського табору, між ставом і річкою Верещицею, гетьман Потоцький поставив сторожові пости. Городок був укріплений валами і мурами. Польська армія тоді налічувала 40 тисяч чоловік. Але Богдан Хмельницький несподівано вдарив по ворогові з тилу. Цього не передбачав Потоцький і не укріпив цей фланг.

Полки Київського воеводи Заморського і Чернігівського воеводи Тишкевича вдарили в центр шляхетських військ. До того ж частини визвольних військ почали раптово наступати і на фланги польського табору, знищуючи багато шляхти,

а надвечір у результаті успішного наступу здобули перемогу. Після перемоги під Городком козацьке військо приступило до облоги Львова. Гетьман Богдан Хмельницький у листі до магистрату Львова від 3 жовтня вимагав здати місто, підкреслюючи, що його війська «повністю розгромили коронне військо». У 1655 році повторилися дії 1648 року. Не чекаючи штурму, польський гарнізон склав зброю. Місто визнало владу Богдана Хмельницького, який, не вступаючи в місто, оголосив, що Львів перебуває під його захистом.

Однак козацька армія внаслідок несприятливого міжнародного становища вимушена була залишити Галичину. Справа визволення західноукраїнських земель не була завершена.

Під час Визвольної війни, 13 жовтня 1648 року, був здобутий загонами Богдана Хмельницького Старий Самбір. На честь цієї події на стіні однієї з церков (зараз її немає) було вибито напис про подію, що зберігався ще до кінця XIX століття. Козацьке військо під проводом Богдана Хмельницького побувало і в Янові (тепер Івано-Франково) двічі, у 1648 та у 1655 роках. Під час другого походу козаки наздогнали в околицях Янова рештки втікаючої армії гетьмана Потоцького і розгромили її під Брухналем.

Активну участь у Визвольній війні українського народу XVII століття брало населення Добромиля. Уже в 1648 році в Добромилі почалися заворушення проти польської шляхти. У 1650–1651 роках населення Добромиля організувало військовий загін на чолі з Альбертом Паничівським. До наших часів зберігся опис нападу добромильського загону на укріплений шляхетський маєток Фредрів у Ляцькому (нині Солонватка): «Приєднали з сіл багатьох підданих і вдерлися до села воєнним способом на зразок збунтованих козаків, деякі піші, інші верхом, озброєні гарматами і рушницями, довгими і короткими, сірчанним порохом і кулями, косами, сокирами, залізними піками, прапорами, бубнами та іншим». 22 листопада 1648 року козацько-селянські війська оточили Жовківський замок. Не бажаючи руйнувати місто, Б.Хмельницький незабаром зняв облогу. А 26 вересня 1655 року місто все ж було взяте.

Великої шкоди від постійних постоїв польських військ, які збиралися у походи проти татар і турків, зазнавало місто Глиняни. Наприклад, влітку 1648 року тут збиралися шляхетські війська, готуючись до походу проти армії Б. Хмельницького.

Коли війська Б. Хмельницького вступили у місто в 1648 році, у Глинянах вибухнуло повстання проти шляхти. Міщани активно допомагали козацько-селянському війську у здобутті замку, куди заховалося багато шляхти. 22 квітня 1649 року шляхтич М'ясковський, орендатор королівських маєтків, скаржився, що глинянські міщани разом з козаками Б. Хмельницького пішо і кінно напали на Женівський замок.

Мешканці Глинян також брали участь у другому визвольному поході Б. Хмельницького на західні землі України у вересні 1655 року. Гетьман С. Потоцький, який сконцентрував тут польсько-шляхетську армію, не зважився почати бій під Глинянами і 23 вересня відійшов від Городка.

Посланець Б. Хмельницького Ярема Концевич засвідчив на тортурах у Галичині 31 серпня 1648 року, що Броди, Тернопіль та інші міста з нетерпінням чекали на Б.Хмельницького. Населення цих міст готове було допомагати йому, виводило з ладу міські гармати, насипало в них пісок, збирало озброєння для козаків, на яких очікувало. У вересні 1648 року 20-тисячний загін разом із селянами навколишніх сіл, що приєдналися до нього, під керівництвом полковників Нечая та Степи і за допомогою українського населення міста здобув Броди. Вісім тижнів місто було в руках козаків. Під Бродами стояли козацькі війська і у 1649 році, у час облоги Збаражя.

Здобувши перемогу над поляками і підійшовши до Замостя, Б.Хмельницький замість того, щоб завдати рішучого удару ворогові, завагався і припинив дальший наступ. Він побачив, що його виступ несподівано для нього самого обернувся в національно-визвольну війну, а це не вкладалося в рамки тих планів, з якими він його починав. Саме в цей час польський король Владислав помер і поляки обрали королем Яна Казимира, який погодився укласти мир на відповідних взаємовигідних, здавалось би, умовах. Тому, одержавши від Казимира листа з усякими обіцянками, Хмельницький заявив його послові, що він тепер «признає своє підданство королю і вертається на Запорожжя, щоб спокійно чекати делегатів для мирного порозуміння, а в дорозі на Запорожжя не чинитиме ніяких бунтів».

Очевидно, цим можна пояснити, чому Б.Хмельницький під час свого наступу проти Речі Посполитої не підтримав народно-антипольського руху в Східній Галичині. Лише згодом Богдан Хмельницький сприйняв ідею створення окремої української

держави. Восени 1648 р., відступивши з Галичини, він прибуває до Києва. Вище духовенство і населення міста урочисто вітають його як національного героя і захисника православної церкви.

Замостьє, твердиня на Холмщині

Ця урочиста зустріч і розмова з освіченими представниками українського населення Києва справили враження на гетьмана. Він зрозумів, що настав час боротьби за повне визволення всього українського народу та створення своєї окремої української держави.

Переговори з польськими делегатами, що незабаром приїхали до гетьмана, ні до чого не привели. Хмельницький вже не хотів говорити про вузько козацькі справи, рішуче заявив: «Уже я доказав те, об чім ніколи не мислив, і далі докажу те, що надумав: виб'ю з лядської неволі український народ! А ще первіше я воював за свою шкоду і кривду, то тепер буду воювати за нашу православну віру. В цій війні допоможе мені вся чернь, по Люблин, по Краків. І я від черні не відступлю, бо то наша права рука!». Україна і Річ Посполита почали готуватися до нової війни. Для боротьби проти польської шляхти з великим натхненням піднімається значна частина народних мас. До війська йдуть люди з усіх станів: селяни, міщани, дрібна по-

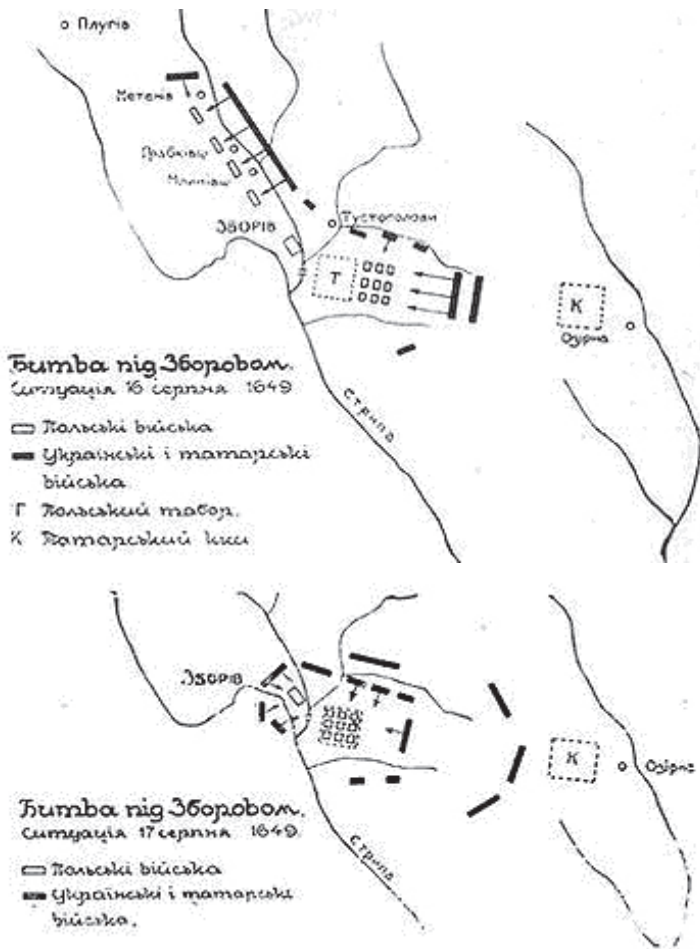
козачена шляхта, духовенство. Армія Б.Хмельницького знову виростає в могутню силу. Проте, вважаємо, зручний момент для початку національно-визвольної війни був згаяний. Польська шляхта після перших невдач встигла зібрати нові сили проти України. Окрім того, татари були ненадійними союзниками і у вирішальні моменти боротьби не раз зраджували Хмельницького. Тому дальша боротьба з поляками набула затяжного характеру і не дала бажаних результатів. Спочатку доходить до Зборівського компромісного договору, а потім до ще важчого Білоцерківського договору.

Організаторський хист Б. Хмельницького як полководця найяскравіше виявив себе у створенні нового типу армії доби середньовіччя. Під Зборовом у 1649 р., за свідченням самого гетьмана, чисельність українського війська сягнула 360 тис. чоловік – нечуваний для цього часу кількісний склад армії. Європейські армії, що брали участь у Тридцятирічній війні, не перевищували 40–50 тис. чоловік. Український гетьман перетворив селянські загони у дисципліновані полки, які перемагали добре навчені шляхетські армії. Це свідчить про те, якого великого значення він надавав військовому вишколу.

Б. Хмельницький добре усвідомлював, що воювати із натовпом неозброєних і ненавчених військовій справі людей – не що інше, як приректи їх на смерть і неминучу поразку. Гетьман вивчав і вдало використовував як багаторічний досвід запорожців, так і досвід армій інших країн. Запорозькі козаки, що справді були професіоналами-військовими, навчали селян стрільбі, стройовій справі, тактиці ведення бою.

Майстерність і професіоналізм окремих козаків вражали своєю досконалістю. Так, венеціанський посол А. Віміна пише: «Мені доводилося бачити, як вони кулею гасили свічку, відсікали нагар так, немов це зроблено з допомогою щипців».

В серпні 1649 р., відбулася відома битва під Зборовом. Заскочені поляки заметушилися, без ніякого ладу пішли в бій, знайшлися як у пастці, довкола замкнені військом, що наступало. Полягло тут до 4.000 людей, – «увесь квіт польської шляхти стерла рука ворога». Половина табору з усякими запасами дісталася в руки татар. У цій критичній хвилині король почав із Хмельницьким і ханом переговори й довів до відомого зборівського миру, 18 серпня 1649 р.

Фактично вже зборівським договором закінчується перший етап Хмельниччини – період успіхів і перемог. У наступному етапі аж до своєї смерті гетьман із своїми однодумцями змушений продовжувати боротьбу, долаючи на шляху оборони своєї козацької держави великі труднощі. Зборівський договір засвідчив, що воєнна сила Речі Посполитої не була зламана. Але найгірше було те, що Зборівський договір посіяв недовір'я між провідною козацькою верствою і рядовим козацтвом та селянством.

Хмельницький вивів на кращі зразки світового рівня практично всі роди військ української армії. З його ім'ям пов'язано створення козацької кінноти, яка вже з 1649 р. і в подальшому успішно змагалася зі шляхетською кіннотою, що забезпечувало українським військовим широке поле маневру, нейтралізувало перевагу польської важкої кінноти – гусарії.

Б. Хмельницький, по суті, створив і українську артилерію. До 1648 р. вона була у козаків нечисленною і швидше належала до своєрідного декору армії, бо вважалася її клейнодами. За Б. Хмельницького артилерія в українській армії надзвичайно посилилася. Вже у 1648 р. тільки в Чигирині козаки мали 74, під Берестечком – 100, а на кінець національно-визвольної війни – 400 гармат. У період визвольної війни 1648-1657 рр. розвинулося воєнне мистецтво Запорозької Січі, яку можна назвати своєрідною українською воєнною академією. Хмельницький збагатив його досвідом західноєвропейського воєнного мистецтва, з яким він ознайомився ще під час перебування у Франції, в бурхливі роки тридцятилітньої війни. Це – і різноманітні напрямки стратегії, і особливі засоби ведення бою, і різні системи організації військ і випробування різних видів зброї.

На відміну від полководців західноєвропейських армій, які діяли переважно нелахом оборони і облоги фортець й ухилилися від битв (оскільки це завдавало великих втрат найманим військам, що дорого оплачувалися), Хмельницький не витрачав часу і не розпорошував сил на облогу фортець. Перемови у війні він добивався у ході польових боїв прагнучи якомога швидше досягти головної мети, тобто зав'язати бій з основними силами противника і розгромити їх.

Хмельницький розвинув запорозьку тактику маневрування, яку він застосовував з метою рішучого розгрому ворога, зокрема, такий складний маневр, як охоплення ворога з флангів і вихід у його тил.

Великого значення надавав Хмельницький факторові раптовості. 2 серпня 1650 р. у своєму універсалі білоцерківському полковникові гетьман наказував: «Щоб ви години не відкладаючи на завтра, а з доброю зброєю виходили, вдень і вночі поспішали на Іранський шлях не труба задержуватися за бо рошном і в дорозі добувати, тільки на коні сідайте, бо треба, щоб ми випередили неприятеля, а не нас наші неприятелі».

Б.Хмельницький повною мірою використовував фортифікаційне мистецтво козацтва. Козаки були майстрами будувати землячні укріплення. «Козак воює стільки ж мушкетом, скільки мотикою та лопатою, зауважував, зокрема, папський нунцій Торрес, що бував у Польщі в Україні – посипає землю і робить укріплення серед безмежних рівнин свого краю».

Активно застосовував Хмельницький оригінальний і найпопулярніший у козаків бойовий порядок – табір, що був найважливішим елементом козацької тактики в умовах рівнинної степової місцевості. Табір будовався і зсунутих до кути і скріплених у кілька рядів возів, які оточували війська.

Так, історичний свідок тих подій француз Шевальє неодноразово підкреслював, що козацький табір, який складався з багатьох рядів возів, де знаходилася частина війська, здатний витримати будь-яку атаку.

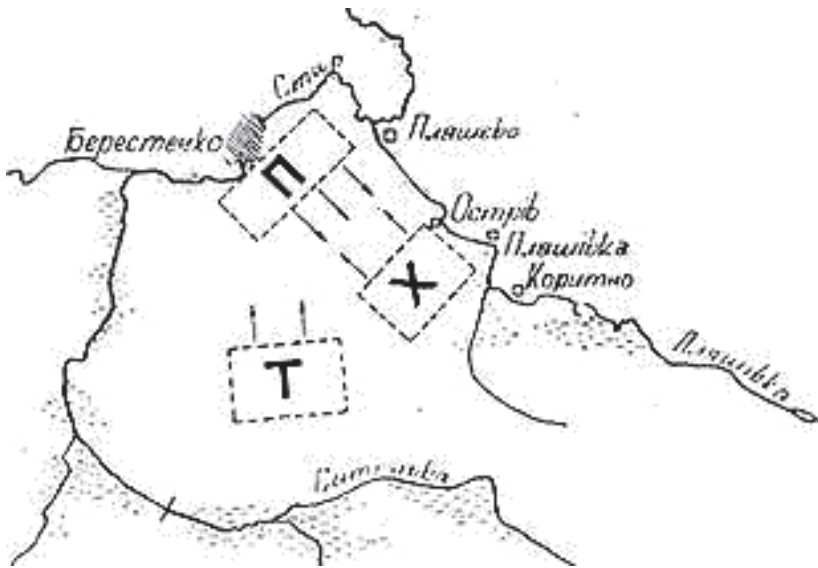
Б.Хмельницький піднявся на найвищі щаблі тодішнього світового воєнного мистецтва. Сучасники порівнювали його з Ганнібалом та іншими відомими полководцями античності, що вважалися еталонами воєнного генія. Тогочасне воєнне мистецтво українського народу випередило західноєвропейське в головних напрямках стратегії і тактики.

Успіх воєнної політичної і державної діяльності Б.Хмельницького, крім інших факторів і причин визначався ще й тим, що він зумів згуртувати навколо себе талановитих козацьких полковників, які допомагали гетьману розвивати українське воєнне мистецтво. Б.Хмельницький об'єднав козацьку старшину в ім'я спільної мети – визволення Батьківщини від іноземного панування.

Б.Хмельницький дуже добре розумівся у міжнародній політиці і володів надзвичайним дипломатичним хистом. Свою воєнну діяльність він пов'язував з дипломатично. Підпорядкованістю її головній меті життя – здобуття Україні незалежності.

Підсумовуючи вище сказане, ми можемо відзначити видатну роль гетьмана в історії України, у різних сферах життя і діяльності українського народу, зокрема як великого полководця і блискучого діяча, фундатора і будівничого Української гетьманської держави.

Невщухаюча боротьба між Річчю Посполитою та Україною тривала. І чим далі, тим більше обидва народи прирікали себе на руйну.

План битви під Берестечком.

П – поляки, Х – військо Хмельницького, Т – татари.

Незважаючи на успіхи, Хмельниччина своєї мети, тобто автономії України, не досягнула, хоч докладала неймовірних зусиль і використовувала всі можливі політичні комбінації. Варто згадати деякі військові заходи Б.Хмельницького:

По-перше, він вдався до союзу з татарами, щоб помститися полякам за кривди і здобути привілеї для церкви, школи і козацтва, тобто для духовенства і нової руської шляхти на якнайвіддаленіших територіях. Проте виконання цього задуму повністю не вдалося, тому що татари найперше домагалися досягти своєї власної політики – жодній із сторін не дати великої переваги. Не один раз Б.Хмельницький був близький до здійснення своїх планів і міг не тільки знищити польське військо, але й короля захопити в полон, але хан зупиняв його і примушував до укладення угоди на не вигідних мінімальних поступках. Так сталося під Зборовом, так було під Берестечком, цим же закінчилося і під Жванцем.

По-друге, не задоволений своїм союзником, гетьман хапється за іншу ідею і намагається утворити союз із трьох дер-

жав шляхом одруження свого сина з донькою молдавського господаря Лупула і цим самим автоматично об'єднатися ще й з Литвою, яка була династично пов'язана з Молдавією. Але й цей план зазнає краху через заходи семигородського князя і Речі Посполитої, які боялися такого союзу.

Великі невдачі та незадоволення народних мас війною зумовлюють у 1654 р. угоду з Москвою в Переяславі. Проте в цьому союзі Б.Хмельницький втримався недовго. Коли ж і Москва зазіхнула на автономію України, тоді Хмельницький поза плечима московського уряду з метою залякати Москву та задля поділу Речі Посполитої увійшов у новий союз із Швецією та Угорщиною.

Влітку 1657 р. Б.Хмельницький мав зустріч з московськими дипломатами, які перебували в той час у Чигирині, і в переговорах з ними гетьман гостро порушив питання щодо об'єднання сил проти Речі Посполитої: «А нынъ бѣ начатое дѣло съ Ляхама къ концу привесть, чтобъ всѣми велькими потугами съ об удвухъ сторонъ, яко вашего царского величества войско, также со и ону сторону Свейского короля войско Ляховъ било, чтобъ до конца выкоренити и соединяться съ посторонними государствы не дать». На наш погляд, були інші причини ворожого ставлення Хмельницького до Речі Посполитої, а саме: побоювання, що поляки знайдуть шляхи примирення з Москвою за рахунок України, а крім цього його бажання відібрати від Речі Посполитої «города по Вислу ріку, в яких жили Руські люди благочистиві й церкви були». Щодо Москви, то Б.Хмельницький і старшина вважали, що даний союз з нею був тільки тимчасовим, тобто на час війни, а не віковичною унією. Коли в Переяславі козаки побачили, що московський уряд бажає зробити Україну російською провінцією, Хмельницький звернувся до царських послів і зажадав, щоб вони присягли царським іменем, що Україна залишиться «при давніх правах.» Посли відмовились це зробити, бо, мовляв, «у московським государстві присягають піддані, а тому, щоб царь присягав – не бувало ніколи й не буде». З кожним роком відраза до Москви збільшувалася. Московські війська руйнували українські села так, як не руйнували їх навіть шляхетські загони. Збереглися цілі реєстри зі скаргами на московське «воровство», як велика «Роспись шкід і знищення бідних селян а також і козаків полку Івана Нечая». До московських воєвод українці не мали ніякого

довір'я. Б.Хмельницький, укладаючи союз з Москвою, вважав, що вона допоможе йому звільнитися від польського панування, проте глибоко помилився у своїх розрахунках, потрапивши під ще більшу залежність від самої Москви. Дійшло до того, що Москва добровільно намагалася віддати частину України Речі Посполитій, щоб натомість мати вільний доступ до Лівобережної України. А коли під Вільном в 1656 р. з'їхалися московські і польські послы, «щоб дружньо радити, як розбити Україну...», за дослідженнями І.Крип'якевича, українським депутатам не було дозволено взяти участь у цих переговорах. Коли приїхали козаки, їх навіть не впустили до посольського шатра і вони з сумом поверталися в Україну.

На козацькій раді, яка зібралася в Чигирині, послы, обіймаючи ноги гетьмана і обливаючись сльозами, говорили: «Погибло тепер запорозьке військо, помочі не маємо нізвідки, нема куди приклонити голову. Москва хоче віддати Україну назад Ляхам, – козацьких послів не допустили до посольського табору, «як псів не пускають до церкви». Ця розповідь послів, за словами генерального писаря Івана Виговського, дуже вразила Б.Хмельницького. Він кинувся «як божевільний, як такий, що зійшов з ума», говорив і кричав: «Діти, ви тим не журіться! Я знаю, що з тим зробити! Треба відступити від царя! Підемо туди, де нам вкаже Всевишній – не тільки під християнського царя, але й під мусульманського». Хмельницький ще ніколи не був такий розгніваний, не слухав ніяких порад, різко відповідав старшині, яка намагалася зберегти зносини з Москвою.

З цього часу він усі свої сили спрямовує проти Москви. На козацькій раді ухвалюють рішення розпочати боротьбу проти Москви; виряджають послів на Волощину і Молдавію, до Семигородського князя Ракоція і в Крим, а також до Швеції. Склався великий союз, що мав атакувати, з одного боку, Москву, а з іншого – Річ Посполиту. Московський посол у Чигирині Бутурлін відчував, що проти Москви готуються якісь акції, але нічого певного не міг дізнатися. Хмельницький відрядив один козацький полк проти Речі Посполитої на допомогу Ракоцію, а згодом планувалась мала кампанія проти Москви. Але гетьман важко захворів і несподівано помер. Останній заповіт Хмельницького своїм наступникам був такий: «Треба відступити від царя!». Отож, не встиг Б.Хмельницький реалізувати своїх планів у військовій, зовнішній та внутрішній політиці. Присяга в

Переяславі 1654 р., на яку гетьман дивився як на тимчасову комбінацію, була інакше сприйнята простим народом. Проте Хмельницький не опублікував «статей» з Москвою, і тому найближчі його співробітники добре не знали їхнього змісту.

Авторитет Б.Хмельницького в народних масах був надзвичайно великий. Він прагнув прибрати до своїх рук усю державну владу, був, власне, диктатором, «самодержцем руським», як він себе іноді називав. У ролі єдиновладця Б.Хмельницькому вдавалось утримуватися завдяки високим особистим якостям: «хоризма, так називається надзвичайна властивість, через яку її (особу) оцінюють як обдаровану надприродними або надлюдськими силами, як посланого богом чи зразкового вождя».

Піддані Війська Запорозького ставились до особи Б.Хмельницького типowo «хоризмастично». Він був для них «Богом даний». Повага до гетьмана панує не лише в найближчому оточенні Б.Хмельницького, але й на периферії козацької держави. Таке своє ставлення до гетьмана виявляли українці і перед чужинцями. Зокрема, на закиди боярина Ртищева та думного дяка Алмаза Іванова, що уряд Богдана Хмельницького приймає у себе, всупереч умовам, чужоземних послів навіть «сь противними дьлом», не повідомляючи про це Москву, гетьманські послі П.Тетеря з товаришами говорили, «что то прямая правда; только де надобно о томъ о всемъ выговорить гетману самому в лицо..., а имъ де всего того къ гетману выговаривать нельзь».

Козацька старшина не посміла допитуватися за життя Б.Хмельницького про зміст «Березневих статей». Лише після його смерті 25 серпня 1657 р. на козацькій раді «начальные люди й все войско, выслушавъ государеву грамоту, говорили промежь себя въ радъ гетманскому сыну Юрью Хмельницкому й писарю Ивану Выговскому, чтобъ они показали всему войску те статьи все, о чомъ царскому величеству били челом гетманъ Богданъ Хмелницкий й все войско запорожское... а мы де всемъ войском того, чемъ насъ противъ нашего войскового челобитья великий государь... пожаловаль й до сего часу невыдаёмъ. На козацькій раді в Чигирині після смерті Хмельницького «звраща з посполитыхъ козаковъ тые голоса призываютъ молодого Хмелницкого й просят оного, жебы тотъ урядъ справогал на месцу отцовскомъ». Неповнолітність Юрія Хмельницького в очах «черні» не була перешкодою для обран-

ня його гетьманом, бо для черні важливо, що Юрась був із роду Хмельницьких: «Жебитая слава была, же Хмельницкий гетманомъ».

На перешкоді здійснення планам Хмельницького стали не тільки факти випадкового характеру, як смерть старшого, дуже обдарованого сина Тимоша і молодість та нездатність Юрія до управління козацькою державою, але також і зовнішні обставини. Зокрема, не в інтересах Москви було зміцнення роду Хмельницького, популярності і авторитету цього прізвища. Московському урядові було відомо, що наступником Б.Хмельницького в гетьманському уряді має бути його син Юрій (про це надійшло повідомлення окольничого Федора Бутурліна). Проте Москва була зацікавлена, щоб в Україні хоч на деякий час було безгетьманство. Вона підтримує в Україні «виборний принцип» і допитується, чи всі формальності дотримано при виборі нового гетьмана. Дізнавшись про смерть Б.Хмельницького, московський уряд посилає в Україну стольника Кікіна з грамотою до «Війська Запорозького»: «...й онь Юрьи оть всего войска гетманомъ обрань или неть, про то царскому величеству неведомо й потому ему (Кікіну) къ нему Юрью къ одному не указано, а прислані) онь оть царского величества съ грамотою ко всему войску запорожскому, й подать ему та царского величества грамота велено всему войску запорожскому, й къ гетманову сыну й къ писарю къ Выговскому не ходить».

Представники козацької старшини в розмовах з московськими дипломатами висловлюють побоювання, що Юрась Хмельницький в системі влади піде слідами свого батька: «І при ньому, мовляв, гетьмановім сині є багато таких, які з ним у приятні, а з полковниками не в згоді, і хочуть вони йому казати, щоб він, гетьманів син, ради не збирав, аби йому своєї влади не зменшити, так як і батько його ради не збирав, а володів усім сам: що розкаже, то все військо і робить».

Москва охоче втручається в незгоди між козацькою старшиною, що виникли в зв'язку з питанням про Богданового наступника. Вже на першу козацьку раду після смерті Б.Хмельницького, що відбулася в Чигирині, Московський уряд намагався відправити своїх воевод для контролю. На гетьманський бунчук і булаву з'явилося чимало претендентів з-поміж козацької старшини. Чи не кожний полковник мріє стати гетьманом, керуючись думкою – «чим я гірший».

Миргородський полковник Григорій Лісницький не хотів віддавати гетьманських клейнод новому гетьманові Юрію Хмельницькому, і козацька старшина була змушена майже силою їх у нього відібрати. Серед таких настроїв правлячої верстви у середовищі українського старшинства Москва легко могла скористатися схильністю «до внутрішньої между собою незгоди». Привід до втручання давала сама козацька старшина, починаючи від найвищих начальників. Навіть І.Виговський, найближчий прибічник Богдана Хмельницького, не «був на висоті» у розумінні державних завдань козацької верстви. «Канцлер Війська Запорозького», а згодом запеклий ворог Москви, І.Виговський таємно від старого гетьмана видає московським людям дипломатичні документи-листування гетьманського уряду з різними іноземними державами, які переважно ворогували з Москвою. Передаючи таємні листи до гетьмана, Виговський говорив бояринові Бутурліну: «Хотя будеть отъ гетмана въ чѣмъ й пострадать, однако готовъ великому государю нашему, его царскому величеству служить».

Державний апарат, який сформувався в Україні у ході революційних подій, не був однорідний щодо свого складу. Цей апарат не мав жодних традицій, цієї інерції історичного процесу, яка дає змогу на довший час утримуватись на поверхні життя навіть слабшим організаціям.

Складові елементи цього правлячого військового апарату не відзначалися високими моральними і політичними якостями. Могутня індивідуальність Б.Хмельницького отримувала егоцентричні прагнення козацької старшини, хоч, як відомо, не завжди успішно. Коли ж не стало старого гетьмана, то навіть серед «значних» відбувся розкол на групи. Саме у розбраті правлячого примусового апарату лежить зародок Руїни.

Повністю розділяємо думку В.Смоля про те, що Богдан Хмельницький – історична особа, оцінка якої не може бути однозначною. Він був однією з найвидатніших постатей в українській історії: відбиваючи загальнонародні інтереси, зробив справжній прорив у формуванні внутрішньої політики, згуртував в єдиний повстанський табір найрізноманітні суспільні сили, організував і повів їх на повалення влади польської шляхти в Україні, стояв біля джерел створення Української держави. Однак нині, з висоти XXI ст., можна бачити непослідовність і половинчастість дій гетьмана, інколи нелогічність його вчин-

ків, відсутність окремих ціннісних орієнтирів тощо. Однак усе це треба узгоджувати з контекстом тогочасної епохи – неоднозначної і суперечливої, де перепліталися старі й нові порядки, де все ще панував середньовічний світогляд і тільки зароджувалися суспільні явища, характерні для Європи XVII ст. В оточенні ворожих сил гетьманові доводилося маневрувати, йти на компроміси, часто відмовлятися від своїх планів і задумів. Однак генеральної лінії свого життя, глибокий сенс якої полягав у визволенні рідної землі від ненависного іноземного гноблення та створенні незалежної Української держави, Богдан Хмельницький дотримувався до останнього свого подиху.

У ході Визвольної війни в Україні відбулися докорінні зміни в державному устрої українського суспільства. Було повалено польсько-шляхетське панування й розпочато створення Української національної держави республіканського типу. Верховним органом молоді держави стала загальнокозацька рада. Хоча в її роботі могли брати участь лише козаки, але в умовах вільного доступу в ряди козацтва інших верств населення рада мала загальнонародний характер. Вона вирішувала найважливіші питання життя України. На чолі держави стояв гетьман, який обирався козаками. До його рук поступово переходила військова, адміністративна, фінансова й судова влади. Дорадчі права при гетьмані мала рада генеральної старшини, до якої входили обозний (керував постачанням армії), суддя (очолював генеральний суд, вищу судову інстанцію), писар (займався діловодством і зарубіжними зв'язками), підскарбій (відав фінансами, скарбом і податковою політикою), осавул (відповідав за організацію і боєздатність військових частин), хорунжий (частково відав військовими справами і відповідав за збереженість головного військового прапора), бунчужний (оберігав гетьманський бунчук). Вищі урядові посади з'явилися в ході вирішення, назрілих проблем й інколи могли заміщатися одночасно двома особами.

Головною запорукою успішного будівництва Української держави стало створення національної армії на організаційних принципах запорозького козацтва. Армія формувалась із добровольців, відзначалася високим бойовим духом, мужністю та суворою дисципліною, її основну ударну силу становили запорожці й реєстрові козаки Білоцерківського, Чигиринського, Черкаського, Корсунського і Переяславського полків. У ході

боротьби невеликі повстанські загони об'єднувалися в нові полки, які приймали назву найбільшого міста. З'явилися Полтавський, Прилуцький, Миргородський, Ніжинський, Борзнянський, Ічнянський, Кропивнянський, Київський, Уманський та інші полки. Бойове ядро полку становили 1–2 тис. записаних у реєстр козаків, але при необхідності до них приєднувалися ще десять, а то й більше тисяч добровольців. Чисельність української армії доходила до 100–150 тис. чол. Це набагато більше, ніж в будь-якій іншій європейській державі. Як правило, полчани самі обирали полковника з-поміж найталановитіших організаторів, мужніх і хоробрих ватажків. Те ж саме відбувалося й при формуванні полкової старшини – писаря, судді, обозного, осавула, хорунжого. Разом з тим гетьман призначав полковників і на власний розсуд з числа непримиренних ворогів польської шляхти. Прискіпливий відбір кращих з кращих забезпечив перевагу військової майстерності командирських кадрів української армії над професійною вправністю польських воєначальників. У відносинах між полковниками й вищою старшиною органічно поєднувалися воєнна ініціатива з суворою дисципліною. Наказ гетьмана виконувався незаперечно, негайно й точно. В цьому армія чітко дотримувалась правил, вироблених запорожцями у їхній безперервній борні то з татарами, то з турками, то з ляхами, а то й з усіма разом. Полки склалися з сотень, чисельність яких була неоднаковою. Часто вони налічували до 500–700 козаків, кожна на чолі з сотником, писарем, осавулом і хорунжим. У більшості випадків сотенна старшина обиралась на відкритих козацьких радах.

Поступово формувалася територія держави. На неї переносився традиційний військовий устрій козацтва, що найповніше відповідало головній меті – визволенню України від поневолювачів. Звільнена територія почала ділитися на полки й сотні на чолі з полковниками та сотниками. На кінець 1648 р. вона простягалася від Слобожанщини на сході до Галичини на заході. Україна відроджувалася в старокіївських межах на новій національно-соціальной основі. Радикальні зміни відбулися і в становищі українських міст. Вони визволилися з-під залежності короля, магнатів, шляхти, католицького духовенства й стали юридично самостійними. Вся повнота влади перейшла до магістратів і ратуш. Більшу свободу одержали сільські старости.

Революційні зміни сталися в національно-соціальному складі військових і адміністративних органів. Повстанці поклали край пануванню польських магнатів, шляхти й католицького духовництва у владних структурах суспільства. Більшість з них загинула в перші місяці війни або втекла до Польщі. До влади прийшла національна за складом козацька старшина. Досить впливову її частину становила православна українська шляхта. З шляхтичів походили гетьман Богдан Хмельницький, полковники Данило Нечай, Іван Богун, Михайло Кричевський, Станіслав Мрозовецький та ін. Хвиля всенародного повстання винесла на командні посади представників із народних низів. Полковники Максим Кривоніс, Іван Тиша, Мартин Небаба та інші вийшли з ремісників, Степан Пободайло – з драгунів, Матвій Гладкий – з козацтва. Сотниками Ясногородської, Вузівської та Гурівської сотень на Київщині стали війт Гапон, коваль Андрій, мельник Фока, бондар Герасим і кравець Сидір. Приблизно те ж саме відбувалося по всій визволеній території. Козацьку старшину згуртовувала ідея визволення України й створення незалежної держави. Але стосовно внутрішньої політики її роздирали серйозні суперечності. Однак у цілому вона проводила прогресивнішу політику, ніж польська шляхта. У такому ж напрямі діяли сільська й міська адміністрації, позбавлені жорсткої опіки польських властей.

Розпочалося формування національної судової системи. Вона відповідала особливостям державного устрою й будувалася на становій основі, коли для кожного стану призначались окремі суди. Щоправда, ця тенденція ще не була чітко виражена. З'явився Генеральний суд на чолі з генеральним суддею. До його компетенції входило судочинство над вищою козацькою старшиною та розгляд спірних справ державної ваги. Одночасно він виступав апеляційною інстанцією для інших судових органів. У полках почали створюватися полкові суди на чолі з полковими суддями. Продовжували діяти окремі суди для міщан і селян. На їхню роботу дедалі посилювався вплив козацької старшини. Козацькими судами поряд з суддями керували й полковники та сотники. Судочинство базувалось на старих юридичних кодексах законів, зокрема на Третньому литовському статуті 1588 р., і велось «за давніми правами і за давніми вольностями».

Докорінні зміни сталися у соціально-економічних відносинах. Повсталі маси ліквідували велику земельну власність польських

магнатів і шляхти, а також полонізованих українських феодалів. Залишене ними рухоме майно перейшло до рук повстанців. Селяни, козаки й міщани почали засівати панські лани різним збіжжям. Звільнені землі хлібороби вважали своїми, відвойованими, як вони говорили, козацькою шаблею. Економічні підвалини традиційного феодалізму були істотно підірвані.

Свої володіння зберегли тільки православні монастирі й та українська й польська шляхта, що стала на бік повсталих. Однак владу над підданими вони втратили. Частина православних монастирів одразу визнала законність нової влади й почала шукати в неї захисту від селян. Вже з червня 1648 р. Б.Хмельницький став видавати охоронні й жалувальні універсали Густинському, Печерському жіночому, Флорівському та іншим монастирям. Майже одночасно охоронні універсали одержують Себастьян Снітинський з Коростенщини та, напевне, й інші шляхтичі з числа учасників боротьби проти Речі Посполитої. Ці універсали захищали від наїздів військових команд, але не закріплювали владу поміщика над селянином.

Одним з найголовніших завоювань народу стала ліквідація кріпосного права, найненависнішої й найтяжчої форми експлуатації селянства. Хлібороби завоювали особисту свободу й широкі можливості для занять сільським господарством, різними промислами. Основними господарськими одиницями на визволеній території стали дрібні господарства, які базувалися на сімейній та вільнонайманій праці.

Для налагодження зв'язків з іноземними державами й створення антипольського союзу Хмельницький почав формувати дипломатичну службу. У квітні 1648 р. у Бахчисараї гетьман уклав угоду з ханом Іслам-Гіреєм III, умови якої були вироблені попередніми посольствами Кіндрата Бурляя і Яцька Клиші. За цією угодою хан мав подавати Б.Хмельницькому допомогу кіннотою, а гетьман – віддавати татарам військову здобич і не чинити опору при набиранні ними ясиру в маєтках польської шляхти. Як гарантію вірності угоді гетьман залишив у Бахчисараї заручником свого 16-річного сина Тимоша.

Після, уже згаданої, Корсунської перемоги Хмельницький 8 червня 1648 р. направив російському цареві листа з повідомленням про успіхи козацької зброї і проханням підтримати Україну в її боротьбі з Польщею. Однак російський уряд тільки приглядався до подій в Україні, і це змусило

Б.Хмельницького використати єрусалимського патріарха Паїсія, що перебував у Києві проїздом до Москви, аби той схилив російського царя до воєнних дій проти Польщі. Значно кращі успіхи мала козацька дипломатія у відносинах з Трансільванією (Семигороддям). Князь Юрій Ракоцій I у серпні прохав Б.Хмельницького через кальвініста-магната Юрія Немирича підтримати його кандидатуру на польський престол. Між Чигрином і Феєрваром вівся жвавий обмін посольствами і грамотами. Однак союз проти Польщі між Україною і Трансільванією так і не був укладений. Те ж саме сталося й у відносинах з Молдавією. Перебуваючи у васальній залежності від Туреччини, воєвода Василь Лупул разом з тим мав тісні, навіть родинні зв'язки з магнатом Янушем Радзивіллою і тяжів до Польщі. У жовтні він приймав посольство Хмельницького й погодився не пропускати на свою територію втікаючу з України польську шляхту. Але далі цього у відносинах з молодого козацькою республікою не пішов. До України придивлялися Бранденбургія, Венеція та інші країни, виношуючи при цьому кожну свої плани. Визнаючи перемоги козацтва у війні з Річчю Посполитою, уряди зарубіжних країн почали зондувати ґрунт для встановлення зв'язків з Україною.

Проте завоювання українського народу не були закріплені законодавчо. Уряд молоді республіки відстав від реального ходу подій і в своїй більшості перебував у полоні традиційних середньовічних уявлень про державну форму організації суспільства. На одне з центральних місць у державотворчому процесі він ставив затвердження особливих пільг для козацтва як своєї платню за повалення польсько-шляхетського панування в Україні. Фактично козацтву відводилося те соціальне місце в суспільстві, яке раніше належало шляхті. Тобто започатковувалася реставрація колишнього станового ладу, але вже на національній основі.

Питання для самоконтролю:

1. Як називалися перші військові походи Б.Хмельницького та які їхні наслідки?
2. Обґрунтуйте причини облоги м. Львова військами гетьмана Б.Хмельницького.
3. Чиї інтереси відстоював Б.Хмельницький, наскільки його діяльність відповідала прагненням народу?

4. Коротко охарактеризуйте основні напрямки тактики українського військового мистецтва Б.Хмельницького.

5. Чим пояснити збільшення кількості армії Б.Хмельницького в період Визвольної війни?

Література:

1. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність / О. Апанович. – К., 1994.

2. Гуржій О. І. Славетні битви на теренах України: від князівської доби до початку ХХ століття / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт ; гол. ред. Р. Стасюк. – К. : Арій, 2012. – 336 с.

3. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1995. – Т. 7. – 628 с; – Т.8. – Ч. 1. – 336 с; Т. 9. – Кн. 2. – 609 с.; Т. 10.

4. Дашкевич Я. Клан Хмельницького: легенда чи дійсність? / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 2.

5. Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648–1764–1802 роках / С. Зеркаль. – Н.-Й., 1968.

6. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990 (2-е вид.).

7. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва / І. Крип'якевич // Український історик. – 1969. – № 1–3.

8. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів. – Львів : Світ, 1992.

9. Липа К. Військо Богдана Хмельницького / К. Липа, О. Руденко. – К. : Наш час, 2011. – 63 с.

10. Мыцык Ю. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 годов / Ю. Мыцык. – Днепропетровск, 1988.

11. Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації / Ю. Мицик // Доба Богдана Хмельницького. Збірник статей. – К., 1995.

12. Мицик Ю. Зарубіжні публікації джерел з історії визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. / Ю. Мицик // УІЖ. – 1988. – № 9.

13. Нагірняк А. Богдан Хмельницький – видатний стратег і полководець / А.Нагірняк // Військово-науковий вісник інституту сухопутних військ Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2009. – № 11. – С. 139–149.

14. Оглоблин О. До історії Руїни / О. Оглоблин // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1928. – Кн. XVI.
15. Оглоблин О. Московська теорія III Риму в XVI–XVII ст. / О. Оглоблин. – Мюнхен, 1951.
16. Оглоблин О. Хмельниччина і Українська державність / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1954.
17. Пасічник М. Україна в період Руїни / М. Пасічник. – Львів, 2010. – 710 с.
18. Пасічник М. Гетьман України Іван Виговський / М. Пасічник. – Львів, 2006. – 340 с.
19. Томашівський С. Перший похід Хмельницького в Галичину / С. Томашівський. – Львів, 1914. – 151 с.
20. Томашівський С. Хмельниччина в Галичині і її хиби / С. Томашівський. – Львів, 1906. – 64с.
21. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657 / Я. Федорук. – Львів, 1996. – Ч. 1.
22. Чухліб Т. Соратники Богдана Хмельницького: військово-політична діяльність Є. Гоголя (1648–1679 рр.) / Т. Чухліб // Доба Богдана Хмельницького: Зб. наук. праць. – К., 1995.
23. Яворницький Д. Історія Запорозьких козаків / Д. Яворницький. – К., 1990. – Т. 2.
24. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII ст. / А. Яковлів. – Варшава, 1934.
25. Яковлева Т. Іван Богун – Федорович / Т. Яковлева // Київська старовина. – 1992. – № 5.
26. <http://www.ukurier.gov.ua>
27. http://uk.wikipedia.org/wiki/Битва_під_Жовтими_Водами
28. http://uk.wikipedia.org/wiki/Місце_битви_під_Пилявцями
29. http://uk.wikipedia.org/wiki/План-схема_Корсунської_битви